

OLTARNA OGRADA SPLITSKOG PRIORA FURMINA

Željko Rapanić

UDK 73.033.1: 930.27 (497.5 Split) "10"

Izvorni znanstveni rad

Željko Rapanić

Institut za arheologiju, Zagreb

Autor obrađuje s više stajališta natpis splitskoga priora Furmina (svršetak 11. st.), koji je pronađen pokraj crkve Gospe od Zvonika u Splitu i uspoređuje ga sa srodnim natpisom Ivana, "uglednoga i slavnoga" građanina Splita, koji se nalazi u crkvi Sv. Mikule u splitskom Velom Varošu. Ta dva natpisa povezuje okolnost što su oba donatora u svojim zavjetnim natpisima spomenuli i svoje dvije žene. Prvi je natpis nedavno otkriven, dok je drugi poznat odavna. Autor predlaže i neke revizije dosadašnjih interpretacija.

I. O nalazu i mjestu nalaza Furminova natpisa

Uređujući u jesen 1988. godine crkvu Gospe od Zvonika nad zapadnim (Željeznim) vratima Dioklecijanove palače za izložbenu galeriju, Josip Belamarić, tada konzervator u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu, sa suradnicima Radoslavom Bužančićem i Goranom Nikšićem, otkrio je, ugrađene u zidu, ulomke predromaničke oltarne ograde. Bili su to zabat i dva komada lijevog arhitrava s natpisom u kojemu se spominju splitski prior *Furmin* i njegove dvije žene *Magi* i *Biti*. Pozvavši me kolegijalno da pogledam taj zanimljivi nalaz, ponudio mi je da ga obradim i objelodanim, što sam uskoro i uradio¹. Poslije dugo vremena, vjerujući da je natpis na zabatu vrijedan veće pažnje od one koju sam mu posvetio u spomenutom novinskome članku, napisao sam ovaj, posvetivši ga prijatelju Ivi Petricioliju za njegov sedamdeseti rođendan. On je, pak, sam nedavno napisao kratku bilješku o tome zabatu sa stanovišta procjene predromaničke skulpture i posvetio ga D. Rendiću Miočeviću². U onom je međuvremenu i Belamarić opisao taj svoj nalaz u knjižici o crkvi Gospe od Zvonika nad Željeznim vratima³.

¹ Ž. Rapanić, Prior Firmin i njegove žene. Slobodna Dalmacija, Split, Forum, 30. prosinca 1988.godine.

² I. Petricioli, Na tragu klesarske radionice iz 11. stoljeća. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 86/1993, str. 287.

³ J. Belamarić, Gospe od Zvonika u Splitu. Monumenta Croatica, 1. Zagreb, 1991. Tu

Ponovit ćemo ovdje o čemu je riječ!

S unutrašnje, istočne strane zapadnog zida careve Palače, u neposrednoj blizini tzv. Željeznih vrata, u jednoj prigradnji načinjenoj po svoj prilici u 14. st., otkriven je pod žbukom presložen u mali prozor, dio oltarne ograde uobičajenog predromaničkog oblika. Sačuvan je, naime, cio lijevi arhitrav i trokutni zabat, dok je ostao zagubljen, možda negdje u blizini također ugrađen u koji zid, desni arhitrav. Od tih je dijelova i još dva povećća kvadra složen mali prozor. Sačuvani ostaci lijepo su isklesani i na uobičajeni način ukrašeni: kukama, arkadama te poljem s potpuno čitljivim natpisom. Sačuvani dio teksta glasi:
+ IN NOMINE XPI (Christi) EGO DOMNO FURMINUS / PRIOR DE SPALATO/ UNA CUM CONIUGE MEA DOMNA MAGI ET CUM ALIA CONIUGE MEA DOMNA BITA.....

Evo prijevoda: U ime Kristovo! Ja, gospodin Furmin, prior Splita sa svojom ženom gospodom Magi i sa svojom drugom ženom gospodom Bitom.... (Svi prijevodi u ovome radu su naši.)

Dodatak *prior de Spalato* umetnut je poviše uklesanoga glavnog teksta manjim slovima. Budući da su neka karakteristična slova tog umetka (npr. A, R, S) istih obilježja kao i ona ostaloga teksta, vjerujemo da je sve uklesao isti klesar. Natpis je očito donacijskog ili votivnog sadržaja, jer se razabire da u dijelu koji nedostaje stoji objekt Furminova darivanja ili zavjetovanja. On je, naime, zajedno sa svojim dvjema ženama nešto sagradio, ukrasio, obnovio, posvetio, zavjetovao i sl. Što? Stajalo je na desnom arhitravu. Natpis, sasvim čitljiv u sačuvanome dijelu, osim te zagonetke - postavlja još dvije: tko je taj Furmin i tko su mu žene. Pokušat ćemo na to odgovoriti.

Ime *Furminus* ili *Forminus* (*Firminus*) susreće se u ranosrednjovjekovnome Splitu više puta, pa se tako jedan splitski građanin tog imena s nadimkom *Busica* spominje oko 1068. pa ponovno poslije 1080. godine, i to oba puta kao svjedok. Prvi put kad nadbiskup Lovre osniva samostan benediktinki sv. Marije⁴, a drugi put kad Splitski Petar Gumajev obdaruje crkvu Sv. Petra u Selu u Poljicima. Tada je spomenut formulom kao *Forminus Spalatinus qui et Busica*⁵. Drugi se *Furmin* (*Formin*) spominje s nadimkom *Platimissa*, a navodi se kao svjedok Petru Gumajevu čak pet puta poslije 1080. godine⁶. Treći je imao nadimak *Pudichinus*, a naveden je zajedno s *Forminom Busicom* u spomenutoj ispravi nadbiskupa Lovre iz 1068. godine⁷. Četvrti *Formin*, nadimkom *Salata*, u izaslanstvu je splitskih građana koji pregovaraju s mletačkim duždom Dominikom Silvijem oko 1075(6). godine⁸, dok je u drugoj

su navedeni glavni podaci o Sv. Teodoru, o njegovu štovanju u Splitu i u jadranskim stranama i o crkvi Gospe od Zvonika u hodniku za stražu nad Zapadnim vratima Palače. Valja upozoriti i na rad *N. Jakšića*, Predromanički reljef sa spomenom blaženoga Teodora u Bolu na Braču. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 25/1985, str. 49.

⁴ Cod.dipl., I, str. 112.

⁵ Cod.dipl., I, str. 173.

⁶ Cod.dipl., I, str. 173 i d.

⁷ Cod.dipl., I, str. 111.

⁸ Cod.dipl., I, str. 138.

Dijelovi oltarne ograde priora Furmina u crkvi Gospe od Zvonika

zgori svjedok Petru Gumajevu pri već spomenutom darivanju crkve⁹. Peti je *Furmin* tribun na svršetku 11. st.¹⁰, a šesti, napokon i prior (1089./1090. godine)¹¹. Naš je mogao biti jedan od nabrojanih, no ipak je najvjerojatnije

⁹ Cod.dipl., I. str. 178

¹⁰ Cod.dipl., I, str. 210.

¹¹ Cod.dipl., I, str. 191.

upravo ovaj posljednji koji je, postavši jednoga dana priorom, na već uklesani natpis u crkvi sv. Teodora dao dodati novu vrijednu titulu. Tako bi se, možda, mogla objasniti ona glosa. Furmin, dakle, ne otvara posebnih pitanja. Mnogo više poteškoća zadaju njegove *d v i j e* supruge - *coniuges*, *domna Magi* i *domna Bita*! O tome će biti riječi u sljedećim odlomcima ovoga rada.

II. Natpisi iz crkve sv. Mikule u Velom varošu u Splitu

Prije nego pokušamo odgovoriti na pitanja koja postavlja Furminov natpis, obratimo malo pažnje natpisima iz crkve sv. Mikule u Velom varošu u Splitu koji su Furminovu, po vremenu nastanka vrlo bliski.¹² Na prvome lijepo i razgovijetno uklesanom na nadvratniku ulaznih vrata, danas prilično oštećenom u donjim redovima, piše ovo:

+ STATUIT HOC TEMPLUM XPI DE MUNERE CELSUM
ILLUSTRIS CLARUS DOMINO DONANTE IOHANNES
CONIUGE CUM TICHIA PRIMAM POST ALTERA DUCTA

Nadvratnik crkve sv. Mikule u Splitu

¹² C. Fisković, Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu. Historijski zbornik, 2/1949, br. 1-4., str. 211 - M. Barada, Notae epigraficae, SHP, Ser. III, 2/1952, str. 180. - V. Jakić-Cestarić, O donatorima crkve sv. Nikole u Velom Varošu u Splitu i o crkvama toga sveca u splitskim izvorima 11. i 12. st. PPUD, (Fiskovićev zbornik), 21/1980, sv. I, str. 174. O crkvi vidi i u T. Marasović, Graditeljstvo starohrvatskoga doba u Dalmaciji. Split, 1994, (usp. Kazalo).

Evo i prijevoda tih vrlo dobrih heksametara na latinskome jeziku koje smo pokušali prevesti u ritmu stiha:

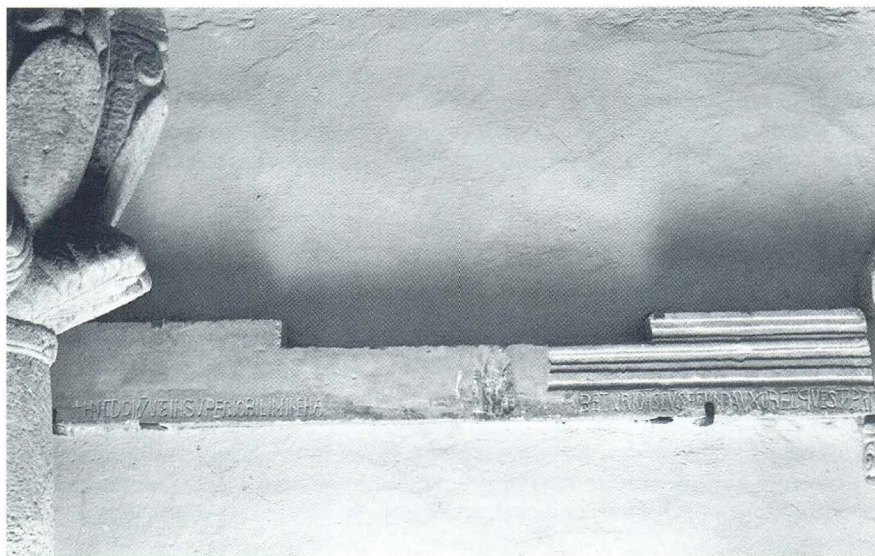
*Sagradi dičan taj hram uz pomoć Isusa Krista
Gospodnjim darima Ivan slavan i ugledan muž
sa ženom svojom Tihom drugom što j' za prvom dovede.*

Ovome jasnome i čitljivome dijelu natpisa slijedi nejasan dio teksta koji za našu priliku, doduše, i nije osobito važan. Poslije riječi *ducta* u prvom bloku u istome retku je prazan prostor za nekoliko znakova, a potom slova SC i opet praznina¹³. U sljedećem retku je tekst koji glasi otprilike ovako:

SCRIPTA SIT LAUS RARA.....BE (?) SERENA
HIS REQUIEM POSCAT PLEBIS.....DM....O¹⁴

Sačuvane odlomke, u kojima se sluti ritam heksametra, ne usudujemo se restituirati pa stoga ni prevoditi; odviše, naime, nedostaje bitnih riječi.

Vrijedi primijetiti da je ime Kristovo na oba natpisa i na onome iz Gospe od Zvonika i na ovome iz sv. Mikule napisano na isti način, grčkim slovima što je, čini nam se, ipak mala zanimljivost.

Arhitrav oltarne ograde iz crkve sv. Mikule u Splitu

Iz iste crkve, iz Sv. Mikule, potječe još jedan natpis, onaj na arhitravu i na luku zabata oltarne ograde koji se sadržajem povezuje s prvim. Taj je također

¹³ Točkice označuju otprilike broj slova koja nadostaju, a upitnik u zagradama ona koja nismo uspjeli točno pročitati. Milo mi je da mogu zahvaliti kolegici V. Delonga i kolegi T. Buriću što su mi pomagali odgonetati i čitljivo i nečitljivo na Ivanovu nadvratniku i na zabatu.

¹⁴ M. Barada u navedenom radu ovaj dio teksta - oslanjajući se na riječi i slova koja je prenio Fisković, tj. na ...IESERENA, te na svršetku: ...I...OSC, čita ovako: SCRIPTA SIT LAUS RARA ATQUE SERENA. Sam završetak nije razrješavao.

lijepo i čitko isklesan, doduše od druge ruke, prilično je manjkav u drugome dijelu, ima ritam heksametra koji nije moguće dobro dopuniti, a glasi ovako:

+ HANC DOMU(M) UT IN SUPERIORI LIMINE HABETUR
IOH(ANNE)S CU(M) SECUNDA UXORE C(UM)QUE STUPRI...

Evo i prijevoda:

+ *Dom ovaj kako na pragu gornjemu piše*

Ivan sa drugom ženom i sa ...

Poslije toga nedostaje više slova i zatim, na luku zabata, slijede dva kraća čitljiva, ali opet nedovoljno razumljiva i nejasna odlomka koje nećemo pokušati restituirati pa stoga ni prevoditi:

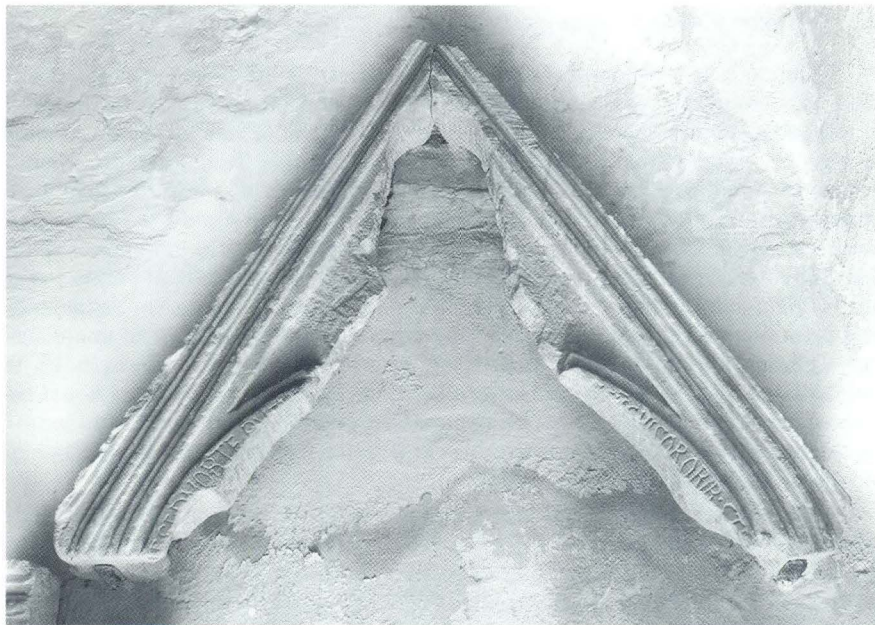
...SED MORTE P(?).....CUI (?) SORORIB(US) ST...

Oslanjajući se na Fiskovića, točnije na Katića¹⁵, V. Jakić - Cestarić u spomenutoj raspravi prihvaća na ovome mjestu njegovu dopunu manjkavoga dijela teksta sa:...*stupri sobole*. Promotrimo pobliže tu intervenciju u sačuvani tekst jer je ona zadrila duboko u smisao čitava natpisa.

Nije nam jasno zašto je Katić uz sačuvano *stupri* dodao upravo *sobole* od čega nema ni slova! O takvu dopunjanju teksta ne bi trebalo razmišljati. Može, međutim, stajati dopuna *sed morte* moguće i *praeventus* na lijevoj strani luka, dok na suprotnoj strani za restituciju *suis sorori(bus)* nedostaje jedno *s*, bilo od *suis*, bilo od *sororibus*! Čini se da je *sororibus* ipak nedvojbno kao i *st* koji neposredno slijedi, dok bismo ispred *sororibus* radije vidjeli možda *cui*. Jedno *c*, dakle, umjesto *s*. Bila bi to, po onakvom Katićevu tumačenju, gradnja Ivanova i njegova nezakonita poroda!

Prije svega, pretpostavljena riječ *sobole* (*soboles* ili *suboles*, *is*, f. tj. porod, potomak, podmladak, naraštaj) od koje nema ni slova (znaka), na takvome mjestu veoma je neuobičajena, nama nepoznata. Uvijek se u ovakvim svečanim formulacijama pa i u dokumentima (oporukama) potomstvo označava s *filius* ili *filia*. Sljedeća riječ u restituciji, o kojoj dvojimo, jest *stuprum* (*stuprum*, *i*, n. tj. oskrvnjenje, oskrvnuće žene, poglavito neudate, neoskrvnute djevice, a u metonimijskom značenju - bludnica i bludničenje!). U srednjovjekovnom latinskom jeziku potpuno nam je nepoznata u prilici ovako sažetog izricanja neke poruke na svetome mjestu. Ne vidimo nikakve mogućnosti da takvu dopunu dovedemo u suvisli gramatički i smisleni vjerski, donacijski ili zavjetni kontekst, bez obzira na zamjerke koje se i dalje takvoj restituciji mogu izlagati.

¹⁵ U članku C. Fiskovića cit. u bilj. 12, autor piše ovo: "L. Katić predlaže ovakvo čitanje zadnjeg dijela natpisa: ... *cum que stupri sobole coepit sed morte preventus non perfecit... N.N.* (vjerojatno Ivanov sin) *cum suis sororibus Stana et...* (druga Ivanova kći) *perfecit opus.*" Riječ je po svoj prilici o usmenom priopćenju Katića C. Fiskoviću, jer ovaj ne navodi gdje bi to Katić bio napisao. Ta je interpretacija nastala u kakvu razgovoru jer je jasno da ni prvi niti drugi od dvojice uglednih stručnjaka nisu o takvoj restituciji pomno razmišljali. Ne možemo znati koliko se tada natpis mogao, možda, i bolje pročitati nego danas, ali je isto tako moguće da je prije gotovo pola stoljeća, kad su ga ova dvojica gledali, bio prljaviji nego danas pa su odatle i čitanja nesuglasna našem.

Zabat oltarne ograde iz crkve sv. Mikule u Splitu

I Barada odbacuje takvu restituciju zbog epigrafskih, a onda i sadržajnih razloga. Nije suglasan da se *c s* crticom poviše čita kao *cum* jer da je to u *v i j e k con*, što, dakako, nije točno. Poslije toga slijedi rečenica u kojoj je očito neka pogreška, koju nije potrebno razotkrivati jer je nevažna za naše tumačenje. Stoga *cquestupri* čita: *conquestu a pri* kao *primae (coniugis)*. Dakako, sličnih domišljanja može biti još vrlo, vrlo mnogo.

O mogućim, pak, povijesnim osobama koje bi se mogle prepoznati ili dale naslutiti u natpisu iz Sv. Mikule odavno je dovoljno razložno i temeljito pisala V. Jakić - Cestarić u spomenutom radu. Njezinim obrazlaganjem potvrđene su i pretpostavke C. Fiskovića o vremenu gradnje te crkve, pa o tome nećemo ovdje raspravljati. Naglasili bismo tek da je crkva suvremena natpisu na nadvratniku glavnoga ulaza jer to sam tekst kaže, a da je oltarna ograda postavljena nešto poslije, što je očito iz prilagodbe natpisa na arhitravu već postojećim stupovima koji nose središnju konstrukciju crkve - kupolu. Riječ je svakako o gradnji iz svršetka 11. ili početka 12. st., a tome dobu valja pripisati i uređenje Gospe od Zvonika (Sv. Teodora) koje je naručio i podario prior Furmin. O osobitostima skulpture na Ivanovoj i na Furminovoj oltarnoj ogradi, nemamo što novo reći jer su o tome dovoljno pisali C. Fisković davno, u Historijskom Zborniku, a Petricioli nedavno u spomenutom članku u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku.

III. O braku u ranom srednjem vijeku - nekoliko napomena

Jasno je iz ovih natpisa da su Ivan i Furmin imali dvije žene, da su bili dva puta oženjeni. Nije nam sačuvan nikakav pobliži podatak o Furminovu braku (odnosno brakovima). Njegov suvremenik "ugledni i slavni Ivan", donator u crkvi sv. Mikule imao je dvije žene, a jednu je od njih, Tihu, kako doznajemo iz teksta na natpisu, doveo u kuću. Ta je žena - *ducta*. U nizu više vrijednih pitanja koja postavljaju ova dva natpisa, ovdje nas zanimaju dvije žene istoga muža, a oni su obojica, i Furmin i Ivan, ne samo muževi - supruzi, nego i *vir*i u klasičnom značenju riječi, ugledni ljudi. Dvije, pak, žene, a katkad valjda i više njih kad su jedna drugu slijedile, nisu ni u ono doba (11. st.) kao ni danas, bile nešto neobično! To se često događa, pogotovo u bogatih ljudi koji su imaju status u gradu, imutak, posjede. Razlozi su, doduše, onda i danas vrlo različiti. U ono doba, a riječ je u našem primjeru o 11. st., očitovala se prilična neusklađenost crkvenih pogleda na brak u usporedbi s praktičnima, laičkim. Iduća stoljeća donijela su sve očitije kompromise koji su uskladili oštre zahtjeve crkve sa životnom praksom stanovnika u gradu.

Uostalom, nešto nam od svega toga pokazuju i ovi natpisi. Obojica uglednih Splićana uzastopno su se dva puta oženila. Zaključujemo to najprije stoga što ne bi valjalo ni pretpostaviti da su Furmin, pa tako ni Ivan, imali pod krovom svojega doma istodobno dvije supruge. A da čak i jest tako bilo (što je u načelu moglo biti), nezamislivo je ipak da bi one bile spomenute u posvetnome natpisu u crkvi i pred samim oltarom.

To je doba kad je mnogoženstvo bilo oštro sprječavano a crkva, pomognuta stavom karolinških vladara, već moćno utjecala na život vjernika - laika¹⁶. U našim je zbivanjima tako, na primjer, papa Nikola I. (oko 858.-867.) upozoravao salonitanskoga biskupa na ćudoređe, a 886. godine papa Stjepan IV. (dva stoljeća prije Furmina i Ivana!) prekoravao biskupa Teodosija jer nije, čini se, dovoljno djelotvorno postupio čak protiv poligamije među svećenstvom¹⁷. O tome, poznato je, piše i u četrnaestome članku zaključaka splitskog sabora održanoga 925. godine, koji je bio upućen svećenicima. Tu stoji: *Ut uxores propriae deinceps non dimittantur, nisi propter fornicationem*. (Neka se vlastite žene odsad ne otpuštaju, osim zbog bludničenja. Tj. osim kad/ako bi s njima bludili!)¹⁸ Da bi se u ovoj rečenici *uxores propriae* moglo protumačiti i pluralno, tj. kao više žena jednoga te istoga muškarca (ovdje, dakako, svećenika!), svjedoči sljedeći članak saborskih zaključaka¹⁹. Tu stoji: *Quod si sacerdos incontinenter primam, quam sortitus est, teneat uxorem, propter ipsam continentiam separetur a consortio cellae. Si vero aliam duxerit, excommunicetur*. (Ako, pak, svećenik s prvom ženom koju je odabrao živi neobuzdano, neka, zbog

¹⁶ Naznake takvih postupaka čitaju se, na primjer, u *Decretum Gratiani*, odnosno u *Decretalium collectiones*. Corpus iuris canonici, vol. I, Lipsiae, 1879, odnosno vol. II, Lipsiae, 1881, passim. Kanonsko pravo tijekom vremena donosi mnogo važnih načela o zarukama, sklapanju braka, bračnim odnosima, rastavi, preljubništvu, suložništvu itd.

¹⁷ *F. Rački*, Documenta, br. 145 i 147, str. 185 i d.

¹⁸ *F. Rački*, Documenta, br. 149. str. 192.

¹⁹ Loco cit., članak petnaesti.

(same) uzdržljivosti, napusti njezinu sobu. Ali ako dovede drugu, neka se izopći.)²⁰ Takvi su se naputci odnosili i na ostalo stanovništvo u gradskim komunalnim sredinama, na laike, puk i uglednike pri čemu je svakako bilo vrlo važno dokinuti bilo kakav oblik konkubinata ili suložništva²¹. Vrijedi spomenuti upravo ovdje i zaključke sinoda održanog u Splitu 1060. godine u prisutnosti papina poslanika kardinala Majnarda koje je Aleksandar II. i potvrdio. Tamo uz ostalo stoji: *Si quis amodo episcopus, presbiter aut diaconus feminam acceperit vel acceptam retinuerit, proprio gradu decidat usque dum ad satisfactionem veniat...* (Ako bi odsad koji biskup, svećenik ili đakon oženio - feminam accipere! - ili pak onu koju je uzeo zadržao, neka napusti svoj položaj sve dok se ne pokaje ...) ²². Otišlo se, eto, dalje od zaključaka donesenih 925. godine u istome Splitu!

U doba dvojice naših muževa kralj Zvonimir u svojoj prisezi papi Grguru VII., uz ostalo, izjavljuje i ovo: *...parentelle illicitam copulam destruens, legitimum dotem annulo sacerdotisque benedictione constituam et constitutam corrumpi non permittam...* (...razvrćući nedopuštenu vezu (brak) rođaka, uspostaviti ću zakonitu, s prstenom i svećeničkim blagoslovom, a tako ustanovljenu neću dopustiti da se obeščasti...). A kad je riječ o svećenstvu onda izjavljuje: *vite episcoporum, presbiterorum, diaconorum, subdiaconorumque ut caste et regulariter vivant, provideam* (pobrinut ću se da život biskupa, svećenika, đakona i podđakona bude čistit i zakonit...) ²³. Sve nas to uvjerava kako su brakovi Furmina i Ivana morali biti posve legalni. Ne bi bilo, naime, vjerojatno da bi neki od tadašnjih uglednika prkosili bigamijom ili spominjanjem vanbračne djece (o čemu poslije) javno, očitom i na svetome mjestu. Stoga se ne bismo složili s Goldsteinom koji upravo to pretpostavlja za Furmina. ²⁴ Da je, međutim, i takvih primjera bilo u to doba, svjedoči upravo višekratno isticanje toga problema - to i Goldstein s pravom naglašava - očitog i u našoj skromnoj diplomatskoj građi i spomenutoj kraljevoj prisezi papi.

²⁰ L. Margetić raspravljaajući upravo o ovome članku saborskih zaključaka (Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo. Zagreb, 1996. str. 19.) čini nam se da je upao u zamku netočna prijepisa, odnosno raznih verzija prijepisa saborskih zaključaka. Kad se prihvati poredak riječi koje je uspostavio Rački - a taj nam se čini sasvim logičan i jedino moguć - onda se *incontinenter* i suprotno mu *continenter* dade prevesti kako predlažemo, pa u čitavome članku nema spornog smisla. Rački, naime, mijenjajući red riječi ispravlja *sacerdotes* u *sacerdos* i *separati* u *separatur*. Documenta, loco cit. - *Stipišić - Šamšalović* u Cod.dipl., I, str. 32 donose prvo čitanje, a u bilj. 40 red riječi po Račkome i *sacerdos*, ne osvrćući se na njegovu intervenciju. *N. Klaić*, Historia Salonitana maior, Beograd, 1967, str. 102 donosi i varijantu koju predlaže Rački. I neuređena varijanta promjenom glagolskog lica postaje jasna. Držimo ipak da pitanje ne vrijedi veće pažnje jer je bit sasvim jasna. Ovdje je, dašto, riječ o poteškoćama koje su uvijek prisutne kod razrješavanja nejasnih mjesta u starim prijepisima pa stoga i nepravilike koje se potom javljaju.

²¹ *Ž. Janeković - Römer*, Rod i grad, dubrovačka obitelj od 13. - 15. stoljeća. Dubrovnik, 1994, str. 55 i d.

²² Cod. Dipl., I, br. 67, str., 95.

²³ Cod.Dipl., I, br. 109, str. 140.

²⁴ *I. Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek. Zagreb, 1995, str. 319.

No, koje desetljeće prije ovih godina kad postavljaju ili grade svoje donacije bogati splitski građani, odmah poslije Lateranskog sabora 1059. godine na kojemu su donesena nova pravila u crkvenoj praksi, sazivani su u kratkom razdoblju sabori u mnogobrojnim gradovima po raznim krajevima Zapada od današnjih zemalja Italije, Španjolske, Francuske, Engleske, Njemačke, Skandinavije, Češke do Hrvatske - točnije Dalmacije. Tu je 1060. godine, u Splitu održan prije spomenuti sabor pod predsjedanjem Majnarda, koji je kao i oni u spomenutim zemljama bio usmjeren na uklanjanje jakih ingerencija civilnih vlasti u crkvenim pitanjima, zatim na konsolidaciju crkve u tangencijalnim područjima, kakvima je tada pripadala i stara solinsko-splitska nadbiskupija, pa negdje na poništavanje postojećih i živih tradicija istočne crkve kao što je bilo i njegovanje brade i duge kose, ženidba svećenika i obiteljski im život s mnogo djece itd.²⁵ Sve je to, nekoliko godina potom, za pape Grgura VII., bilo jedno od nekoliko ključnih pitanja crkvene politike koja je on riješio, uz ostalo, i svojim glasovitim programatskim *Dictatus papae*.²⁶ U našem predmetu posebno su bile važne odredbe koje su regulirale privatni obiteljski život svećenika. Ovdje, pak, u našim krajevima svemu tome valja dodati kao specifičan problem i bogoslužje na slavenskom jeziku. Tome su, dakako, u političkim zbivanjima u hrvatskim krajevima i u politici hrvatskih vladara, posebno Zvonimira, a valjda i Krešimira IV., bili istaknuti ne samo vjerski, već i državnički razlozi: odvajanje od bizantske vlasti u ovim područjima, suprotstavljanje sve naglašenijoj mletačkoj infiltraciji koja je ovu nastojala zamijeniti, pa možda i slutnja arpadovskih pretenzija na hrvatska područja i dolazak do mora. Splitska sredina, kao i ostale primorske gradske sredine koje se postupno konfiguriraju u komunalne zajednice, bila je stoga usmjerena uglavnom na odbijanje prve dvije prijetnje pa težeći samostalnosti i formirajući mjesnu samoupravu, nastoji zadovoljiti u prvom redu rimsku crkvu. Zato se nadbiskup Lovro, promicatelj Grgurove reforme u jednom dijelu Dalmacije i Hrvatske, dobro snalazi u Splitu i zadobiva sve više onih ovlasti koje mu je svojom vještinom bio namijenio i davni prethodnik, nadbiskup Ivan s početka 10. st., obnovitelj nadbiskupije. U vrijeme Furmina i Ivana, naime, bio je na čelu splitske crkve upravo on, Lovro (oko 1060. do oko 1099.), odlučni pobornik Grgurove reforme koji je u sklopu nastojanja toga pape postavljao u Dalmaciji novi vjerski poredak.

²⁵ Zgodna je u ovom kontekstu priča Tome arciakona koji opisuje kako je bilo u u kući nadbiskupa Dabrala (pol. 11. st.): *Hic enim cum esset potens et nobilis, nec foret aliquis ausus ipsius acta reprehendere, quicquid sibi placebat, hoc liceret putabat. Habebat namque mulierem et filios quasi laicus, quos secum in archiepiscopali palatio tenebat; totum vero episcopium nonnisi vagitibus parvulorum et ancillarum tumultibus erat plenum.* (Budući, pak, da je bio moćan i plemenita roda nitko se nije usuđivao pokuditi njegove čine; štogod (bi) mu se svidjelo, držao je dopuštenim. Imao je, naime, uza se u nadbiskupskoj palači i ženu, i djecu poput laika, pa je čitav episkopij bio ispunjen ničim drugim do dječjom drekom i svažama sluškinja.) Solinska povijest, glava XV.

²⁶ O *Dictatus papae* literatura je nepregledana; za osnovne informacije vidi u svakoj povijesti crkve, prikladno H. Jedin, *Velika povijest crkve*, sv. III/1, Zagreb, 1971, str. 413. - Opširnije u: A. Fliche - V. Martin, *La r(forme gr(gorienne et la reconquete chretienne. Historire d' eglise*, vol. VIII.

Jedna od prvih Grgurovih mjera bila je usmjerena uspostavljanju unutrašnjeg reda u crkvi, potom uklanjanju simonije i neobuzdana seksualna života svećenika. Otpori su bili silni i papini legati imali su zaista teške zadaće. Takva je bila i Lovrina u Dalmaciji kad je postao splitski nadbiskup. U tome smislu i Zvonimir, ne prkoseći već surađujući s papom, postiže da ga je taj i okrunio 1075. godine po svojem poslaniku Gebizonu, što - to je doista od velike važnosti, premda se ispušta iz vida osobito u publicističkoj svakodnevnoj uporabnoj "historiografiji" - nije doživio ni jedan hrvatski vladar.²⁷ Tada je, zimi 1076.-1077. godine, valja se prisjetiti u tom paralelnom slijedu povijesnih zbivanja, moćni Henrik IV. Njemački četiri dana pred Canossom molio milost i oprost od pape Grgura VII. koji je tada boravio u prijateljskome mu dvorcu moćne toskanske grofice Matilde od Canosse.

Tko bi se tada, tih godina, u nadbiskupskome sjedištu, u Splitu, usudio raditi nešto napadno, štogod protivno volji i pape, i nadbiskupa pa i kralja! K tome, bilo je to doba, kad je i utjecaj bizantske vlasti na svakodnevni život obalnih gradova oslabio: bila se promijenila i struktura društva, vlasti, čini se i službena upravna titulatura, gradovi se osamostaljuju i usmjeruju ka konfiguriranju novog unutrašnjeg uređenja, uključuju se za doba Petra Krešimira IV. u hrvatsku državu. Mijenja se postupno, kako smo spomenuli, i praksa u crkvenome ponašanju jer zapadni utjecaj postaje sve više dominantan čak i nešto prije stvarnoga širenja Grgurove reforme u jadranskim gradovima za nadbiskupa Lovre.²⁸

Ivanov, pak, natpis - vratimo se našim tekstovima - otvara, kako pretpostavljaju neki autori,²⁹ i pitanje navodnog "nezakonita" poroda, odnosno djece možda rođene s jednom od dviju spomenutih žena (supružnicâ!) na nelegitiman način, izvan zakonita braka. No, na to pitanje iz podataka koje možemo pročitati pa potom štogod iz njih domisliti, ne bismo znali dati imalo valjan odgovor. Treba ipak naglasiti da eventualni nezakoniti sinovi ili kćeri kao i nezakonite supruge (bilo je, naravno, i jednih i drugih), nisu mogli imati važnije značenje u nasljedstvu, a pogotovo ne bi bili osobe - to ponavljamo - koje bi se navodile u posvetnom (zavjetnome) natpisu na istaknutim mjestima u crkvi: nad ulazom i na arhitravima oltarne ograde.³⁰ Bilo bi to sasvim neprimjereno i crkvi i duhu onoga doba i, dakako, samome razlogu zbog kojega je natpis postavljen.

²⁷ Cod. dipl., I, br. 109, str.139.

²⁸ Vidi osim standardnih pregleda hrvatske povijesti Šišića, Klaićeve, Goldsteina i Budaka i radove *L. Margetića*: Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim općinama, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta 16, Beograd, 1975, posebno str. 32 i d. zatim rad o bračnome pravu u dalmatinskim općinama citiran u bilj. 20. gdje su oslikane tadašnje prilike u primorskim gradovima. Vidi i Zbornik kralja Tomislava još u tisku. Dakako, literatura o tome dobu mnogo je opsežnija, no uglavnom je zabilježena u citiranim djelima. To je pravi okvir u kojemu treba promatrati i tadašnje graditeljstvo i skulpturu pa će se pronaći mnogo pojedinosti koje će ih potpunije odrediti u njihovoj biti, mnogo više negoli one formalne i tipološke kategorije ili promatranje i distingviranje obrtničkih posebnosti. Te su, nije potrebno isticati, sporednoga, posteriornog značenja. No, to je tema za drugi članak.

²⁹ Vidi bilj. 14 i 19.

³⁰ Vidi pitanje u: *Ž. Janeković - Römer*, Rod i grad, str. 14 i d.

Nedostatno sačuvani dio teksta može se interpretirati na više načina no, ali preveliku domišljanju nismo nikad bili skloni, pa tako ni ovom prilikom. Stoga odbacujemo one predložene restitucije koje se tiču pojedinosti što smo ih upravo komentirali.

Važno je spomenuti da su sve tri žene u oba natpisa jasno označene s *coniux mea domna* u Furminovu, odnosno *coniux* i *uxor* u Ivanovu. Zbog toga se smije zaključiti da su sve četiri (i ona neimenovana Ivanova) i zakonite supruge i sudionice zakonita braka - *matrimonium legitimum*.³¹ Takva oznaka supruge *coniux mea* uobičajena je, logična i jasna. Nailazimo na nju mnogo puta i u nas kad se kazuje ta jednostavna činjenica, konstatacija. Tako, na primjer, i suvremenik ove dvojice *Petrus Zerni qui et Gumai filius* kaže kako je započeo graditi crkvu *in loco qui dicitur Selle...una cum domina Anna coniuge mea*.³² Primjera je u oporukama mnogo više. Brak u značenju kršćanskoga sakramenta tada još nije bio ustanovljen no, bio je, postojao je, u značenju i sadržaju obiteljskog prava kao važna materijalna kategorija.³³ Stoga je očito da je Furmin obje žene cijenio i poštovao i kao takve spomenuo u zavjetnome natpisu. *Bita* je, nadalje, označena kao *alia*, što prevodimo u značenju “druga po redu”. Ta je konstatacija mogla biti iskazana i riječju *altera*, odnosno *coniux altera ducta post primam*, kako čitamo na sličnoj varijanti na Ivanovu natpisu. To bi bilo, čini se, i jedino rješenje pri dopunjavanju dijela natpisa koji nedostaje na desnome arhitravu, a vidjet ćemo i zašto.

Ona, naime, supruga (*coniux* ili *uxor*) koja je *post primam ducta*, nije nipošto u kuću dovedena i označena ljubavnicom jer se tako nešto ne bi javno iskazivalo. Još je Luj Pobožni 829. godine na saboru u Parizu, igrajući ulogu Krista, potpisao naloge koji upućuju na “dobro” ponašanje u kojima se, među ostalim kaže: “Tko ima ženu, ne smije imati suložnicu”.³⁴ Život je, dašto, i na Zapadu bio drukčiji, no takve se nepodopštine nisu javno iskazivale premda se znalo da Karlo Veliki ima četiri - pet žena i nebrojeno djece. To nije ipak bilježio na darovima crkvi! U onodobnome Splitu i u vrijeme nadbiskupa Lovre i razmahanih Grgurovih reformi obnovljenog kršćanskoga čudoređa, čini nam se, takve stare propozicije bile su aktualizirane, pa ne bismo u spomenu dviju supružnica smjeli naivno ugledati kakav relikv drukčijega ponašanja, tobože “bizantskoga” orijentalnoga, nečudorednoga (!) mnogoženstva.

Obitelj, naime, zakonom ustanovljena, temelji se na bračnoj vezi koja počiva na inicijativi muškarca. O tome su i teolozi naširoko raspravljali, na primjer Hinkmar iz Reimsa,³⁵ koji izričito kaže da se brak sklapa po ljudskim

³¹ A. Marongiu, *Matrimonio e famiglia nell' Italia Meridionale* (Sec. VIII -VIII.) Bari, 1976.

³² Cod. dipl., I, br.136, str. 172. Vidi i: V. Novak- P. Skok, *Supetarski kartular*, Zagreb, 1953.

³³ Vidi: L. Margetić, o cit. u bilj. 19.

³⁴ *MonGermHist.*, Capit. reges franc., II, 1. 45. - U nas usp.: G. Duby, *Vitez, žena, svećenik*. Split, 1978, str. 23. Ovdje je taj detalj ukomponiran u ponešto “zločesto” Dubyjevo opisivanje sveukupne teme obrađene pod naslovom te njegove knjige. Toj temi treba i drukčiji, racionalniji, a manje emotivan pristup. I bolji prijevod, kad je riječ o ovom hrvatskom izdanju!

³⁵ J. P. Migne, *Pat.lat.* CXXV, col. 655 ss.

običajima i civilnim zakonima. Žena je dana muškarcu očevom odlukom, voljom. On, budući muž, dovodi je u kuću, prima je, udružuje se s njom kao nositelj buduće obitelji. To je poput sklapanja kakva posla pa stoga i nema pri tome osobite vjerske svečanosti - obreda. Brak je k tome i fizičko, spolno sjedinjavanje pa je na periferiji sakralnoga. No, kad je uspostavljen, mora se čuvati i uzdržavati kako ne bi prešao u puku spolnost. S civilnog stanovišta ne smije se upropastiti posao sklopljen između muža i ženinih roditelja. Tako je otprilike od rimskoga doba, a tako je naznačeno i u raznim germanskim zakonima, na primjer franačkima ili langobardskih kraljeva.³⁶ Muškarac je i u diplomatskoj građi najčešće zabilježen kad *uxorem accipit* ili *in domo ducit*, zatim *in coniugio sociat*, nadalje, on *uxorem copulat* itd. Ukoliko se pojavljuje i izričaj kojim žena *virum accipit*, to je ponajviše u značenju obostrane suglasnosti u definiranju ženidbenih uvjeta i posljedica, a sadrži drukčiju nijansu značenja od onih koje smo naznačili.

Tijekom vremena, a poglavito prije ustanovljenja kršćanskoga obreda i smisla braka, što se počinje očitovati poslije 11. st., postojala su razna utemeljenja te veze, od zaruka, početka bračne zajednice, simbola početka budućega braka (na primjer: poljubac, prsten) koji su se ponešto mijenjali, no sve je bilo uglavnom redovito oslonjeno na rimski pravni odnos. Taj je bio prije svega materijalne naravi, a utvrđivao se već zarukama koje su također dio toga posla, dakako, na veoma različite, ali i određene i standardizirane načine. Brak je, naime, posao, ugovor s bezbrojem detalja o međusobnim odnosima muškarca i žene, vrlo često na štetu posljednje. O kakvoj ljubavi kao razlogu braka, dakako, nije tada bilo ni pomisli, ta je mogla biti samo izuzetno sretna slučajnost. Pravnici, a poslije i crkveni teoretičari, stoljećima razrađivali, tumačili i dograđivali smisao i oblike tog odnosa. Ovi su posljednji, pak, brak formulirali kao duhovnu vezu supružnika, posvetili ga uvrstivši ga u sakramente i uspostavili obred vjenčanja. Tako, na primjer, još Agathias kaže ovo: "Franci za razliku od ostalih barbara nisu nomadi i uglavnom su prihvatili rimsku civilizaciju i rimske zakone, po njima utvrđuju i bračne ugovore i brak pri čemu obavljaju i neke vjerske obrede."³⁷ Posebno ističe, dakle, barbare, po njemu nomade, u kojih je drukčije ponašanje od sjedilačkog romanskog (rimskog) stanovništva koje je pri vjenčanju imalo i posebne svečanosti. Langobardi su, opet, u svojim zakonicima do u potankosti razradili čitav niz i slijed mogućih neprilika koje su se događale prije braka, u braku i oko braka. Seksualni prijestupi, zavođenja djevojaka i tuđih žena, preljubništva, oskrvnuća itd., veoma su potanko razrađeni ne, dakako, zbog sama čina (spolna), već zbog neprilika koje su nastajale dovodenjem u pitanje imetka ugovorenoga pri zarukama, danoga ili primljenoga u miraz. Mnogi su problemi nastajali smrću muža ili supruge upravo zbog imovine, nasljedstva, malodobne djece, braće i sestara s jedne ili druge strane, nezakonite (vanbračne) djece, žena itd. Osobito u slučaju smrti muža. Tada je morao intervenirati sudac, prior, neki predstavnik vlasti, katkad čak u ime kralja koji je, to je poznato, uz biskupa brinuo o udovicama, siročadi i siromasima.³⁸ Taj je "sudac", međutim, vrlo često bio tek neki *bonus homo*, osoba

³⁶ Lexicon des Mittelalters - Artemis Verlag, s.v.: Bigamie, Ehe, Ehebruch.

³⁷ Agathiae historiarum libri quinque, Ed. Nibuhr, Bonnae, 1828, I, 2, str. 17.

³⁸ Spomenimo naš rad Mater (pater) pupillorum tutorque viduarum. U: Novija i neob-

vrlo dobra ponašanja i glasa. Presuđivao je u pojedinim prilikama i biskup, imajući osobito od Justinijanova doba u društvu golem ugled i moć. Crkveni su se zakoni, naime, veoma malo mijenjali, uglavnom dopunjali, no svakako su uvelike održavali i tako utjecali na društvene odnose.³⁹ Presuđivao je, na primjer, i splitski nadbiskup kojega se ingerencija tada protezala na velik dio Dalmacije. Lijep je primjer tome spor opisan u ispravi iz 1091. godine u kojoj zadarski prior Drago presuđuje u korist Veke, Cikine kćeri, dio baštine - ostavštine njena muža. Ona je, naime, pokrenula tužbu protiv muževa polubrata, rođenoga u vanbračnoj vezi oca mu s jednom služavkom.⁴⁰ Zaključnu riječ u sporu donio je - splitski nadbiskup Lovro! To je tek jedan primjer. Poteškoć(je, napokon, bilo vrlo često pri razvrgnuću zaruka ili vraćanju miraza kad je materijalni razlog iskakao u prvi plan međusobnih interesa obiju strana neuspjela braka.

Valja, međutim, spomenuti da je bilo i prilika kad se brak sklapa a da njegovi udionici ne utvrđuju pravne odnose koji se temelje na ulogu kakva imetka. *Lex romana utiensis* ili *lex romana curiensis*, kompilacija zakona načinjena u polovini 9. st. da bi se prilagodila prilikama svoga doba, navodi i ovaj primjer: *qui se in matrimonio coniugunt, si forsitan nec dotes nec donatio nec alia scripta inter se non fecerint, licet ipsorum, se si ambo voluerint, inter parentes aut iudices vel bonos vicinos coniunctionem facere; si hoc fecerint, talis coniugius stabilis est et filii legitimi habentur.*⁴¹ (U našem prijevodu: "...ako oni koji se ženidbom združuju nemaju ni miraza, ni darova niti su međuse načinili ikakav pismeni dogovor, dopušteno im je, ako obje strane to žele, združiti se pred roditeljima ili sucima ili, pak, dobrim susjedima pa ako su to učinili, takva se zajednica smatra valjanom i djeca - od njih rođena - zakonitom".)

Sve smo to ovdje navodili - a u posebnoj raspravi valjalo bi i više temeljitije - kako bismo upozorili na veliku važnost i težinu riječi kojima se označuju supruge u tekstovima na splitskim natpisima. Naša su, pak, oba splitska supruga bili uglednici i pripadnici visoka sloja onodobna društva, jedan je gradski prior, a drugi *vir illustris et clarus*, a tih je u onodobnim maloljudnim dalmatinskim gradovima, kao uostalom i drugdje, bio doista nevelik broj. Nedvojbeno su se ponašali na uobičajeni način, po naslijeđenome mjesnome pravu, ali i po rimskome, odnosno bizantskome, znatno važećemu u dalmatinskim gradovima.⁴² Ne bismo zbog svega izloženoga vjerovali da je u njihovu ponašanju bilo štogod neobično što bi se protivilo duhu i zakonu onoga doba.

javljena istraživanja u Dalmaciji.. Izdanja HAD-a, sv. 3, Split, 1978, str. 83. - Vidi Zvonimirovu prisegu upućenu po Gebizonu Grguru VII. Cod. dipl., I, br. 109, str.139.

³⁹ Vidi: Ž. Janeković - Römer, Rod i grad, na više mjesta.

⁴⁰ Cod. Dipl., I, br. 161, str. 200. O tome vidi i u: L. Margetić, Tribuni, str. 40 i d.

⁴¹ A. Marongiu, Matrimonio e famiglia, str. 37.

⁴² L. Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo u svjetlu novele XX. Lava Mudroga s osobitim obzirom na razvoj bračnoga imovinskog prava u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama. Zbornik Radova Vizantološkog Instituta 18, Beograd, 1978, str. 19.

Neka nam bude dopušten kratki komentar Margetićevih zaključaka u tome radu. Na str. 45-48 autor je odlučno ustvrdio kako je razlog razlikama između bračnoga prava u dalmatinskim gradovima i tradicionalnoga bizantskog prava (od Justinijana nadalje)

Stoga vjerujemo da su i Furmin i Ivan bili u zakonitu braku sa svojom prvom ženom koja je - to bismo i ustvrdili - umrla. Obojica su se potom ponovno oženila, a želeći počastiti pokojnice, spomenuli su ih u svojem zavjetu. Po svoj prilici bilo i ženina imetka darovano crkvi, odnosno investirano u gradnju, a bračnim ugovorom naših supružnika bili su regulirani međusobni imovni odnosi kako prilikom stupanja u brak, tako i prigodom prestanka braka eventualnom smrću jednoga od supružnika. No, isto tako i međusobni odnosi supružnika i njihove ingerencije prilikom sklapanja i obavljanja raznih poslova: onih koji su se redovito događali i onih koji su se mogli pokatkad dogoditi. Takav, nesvakidašnji, bio je, držimo, i ovo darivanje crkve. Posebni su problemi u našem primjeru mogli nastati ako Ivan i prva žena nisu imali djece pa se raspolaganjem njihovim imetkom moglo rješavati na više načina, ovisno o pravnoj praksi tadašnjeg Splita. Stoga je vrlo nezahvalno dopunjavati natpis i u razrješenje uvoditi vanbračnu-nezakonitu djecu, sestre bilo ženine, bilo muževe itd. Nema dovoljno podataka za takve restitucije. Uostalom, Margetić je u spomenutom članku, slijedeći bizantsku pravnu praksu i legislativu od Justinijana preko Isaurijaca Lava i Konstantina do Lava Mudroga, vrlo lijepo opisao mnoštvo pojedinosti. Zato bismo zaključujući ovo poglavlje kazali da je i aktualno splitsko "bračno pravo", nekakva *consuetudo civitatis* (tada grad još nije imao statuta), na neki način određivalo formulaciju teksta u zavjetnome natpisu, i Furminovu i Ivanovu, pa smo zato tome posvetili nešto više pažnje.

IV. O imenima priorovih žena

Evo nas i do drugoga pitanja koje smo u uvodu naznačili! To su imena priorovih družica u oblicima u kakvima su uklesana: *Magi* i *Bita*. Svjesni toga da nismo dovoljno stručni za potpuno objašnjenje prvoga, predložiti ćemo rješenje koje može potaknuti bolje tumačenje ako je naše pogrešno. Ime prve gospođe - gospodarice jasno je uklesano: ona je *domna Magi*. Razrješenje toga, po svoj prilici hipokoristika, valja potražiti u onodobnom onomastičkom reper-

prodor slavenskog elementa u te gradove. Margetić piše: "Upravo označeni pravac razvoja naveo nas je da izvore dalmatinskog bračnog imovinskog prava tražimo u starome slavenskome pravu koje je *prodrlo i zavlдало* (kurziv naš!) u dalmatinskim gradovima vjerojatno negdje u VII. i VIII. st..." (str.48). Vidi o ovome i u Margetićevoj knjizi cit. u bilj. 20. Ostavljajući po strani pravne činjenice i ne komentirajući ih, jer nismo u tome pravcu obrazovani, smijemo ipak osporiti misao o tako ranoj i znatnoj infiltraciji slavenskog pučanstva u obalne gradove koja bi dovela do promjene postojećih pravnih odnosa! Držimo a tako, koliko nam je poznato, smatra danas čitava historiografija, da je intenzivnija asimilacija hrvatskog stanovništva u gradove, odnosno kroatizacija gradova, otpočela otprilike u 10. i 11. st., da je bila postupna i da su upravo tradicija i bogato antičko naslijeđe održali autohtono pučanstvo i pridonijeli polaganoj transformaciji onodobnih gradova u srednjovjekovne komune - poslije općine. Ne znamo, doduše, kako bi Margetić ovo uskladio sa svojom tezom (koju inače prihvaćamo makar se on oko nje još koleba) o kasnijem doseljenu Hrvata, tj. doseljenu na prijelazu iz 8. u 9. st. Koje bi, pak, to bilo slavensko pravo koje bi Romani odmah prihvatili i koji bi to bili Slaveni u primorskim gradovima u 7. i 8. st. mogli utjecati u tolikoj mjeri na starosjeditelje, ne možemo dokučiti. - O ovome, tj. o utjecaju "slavenskog" prava na statute dalmatinskih gradova, vidi поблиže u: *Ž. Janeković - Römer*, Rod i grad, 25, str. 14 i d.

toaru pa bi ga se, možda, moglo dovesti u vezu s osobnim imenom *Maius* koje

se u nas javlja u povećem broju izvedenica: *Maio*, *Maiolus*, *Maius*, *Madius*, *Madiolus*, te u femininumima *Madia*, *Maza*, *Mazza*, pa opet u maskulinu *Magius*, *Magiolus*, *Mazolus* i *Mazulus* itd.⁴³ Upravo ovaj posljednji - *Magius* (Zadar, 1078.) mogao bi u ženskome rodu glasiti *Magia*, pri čemu bi - eto ti nevolje u takvu tumačenju - klesaru valjalo pripisati zaboravnost jer nije uklesao ono posljednje slovo! Takve pretpostavke, već smo spomenuli, ipak vrlo nerado činimo.

Druga se Furminova supruga zvala *Bit*a, a objašnjenje tog imena znatno je jednostavnije. To je femininum od *Bitus*, odnosno klasičnog oblika *Vitus* - *Vitalis*. Prema tome druga je gospodarica *domna Vita*, a to se ime u našim krajevima javlja u velikom broju izvedenica od muških do ženskih oblika: *Bitus*, *Bite*, *Bitte*, *Bitchus*, *Bitoie* itd., odnosno femininumi *Bite*, *Bitiola*, *Bitcula*, *Bicula* (oba diminutivna).⁴⁴ U bizantskome Splitu, kao i u romanskoj Dalmaciji takve su glasovne promjene sasvim realne. V. Jakić - Cestarić u spomenutomu radu, raspravljajući o osobi Ivana, navodi ime *Betta*, koje je nosila supruga *Iohannesa Mesagaline*, a koja je bila živa 1178. godine. To je ime, doduše, sačuvano u prijevodu dokumenta na talijanski, pa je promjena vokala *i* u *e* mogla nastati i prevodenjem dokumenta u 17. st. asocijacijom na izvedenicu od *Elisabeta*.⁴⁵ Oblike poput *Vitus*, *Vita*, *Vitača* itd. ostavljamo po strani.⁴⁶

V. Restitucija - dopuna Furminova natpisa

Kažimo napokon što god i o mogućoj restituciji teksta. Očito je iz crteža da je sačuvano oko tri četvrtine natpisa. Na lijevome dijelu arhitrava 32 su slova, znak križa na početku i tri razdjelnice (hedere) pa je logično pretpostaviti da ih je otprilike toliko bilo na desnoj strani. Možda i nešto više, jer je čest primjer da se tekst pri završetku zgušnjuje, stiska, skraćuje. Tu je, naime, klesar pritisnut nedostatkom prostora zbog slobodnijeg, ljepšeg oblikovanja slova na početku, tekst zbijao i katkad neprimjereno kratio. Što je tu moglo stajati? Pa sâm objašnjenje onoga što je prior načinio, tj. darovao i posvetio zajedno sa svojim ženama, a toj je čin naslućen u prvom dijelu natpisa! On je, dakle, nešto *donavit*, *edificavit*, *reparavit* i sl., nešto što je povezano s crkvom sv. Teodora, odnosno Gospe. Oltarnu ogradu, zvonik, možda! Ako pretpostavimo da je na desnoj strani moglo biti četrdesetak slova, onda je čin bio vrlo sažeto opisan. Ne bismo išli dalje pa nagađali što je pisalo. Nadajmo se opet kakvu sretnu otkriću prilikom uređenja susjednih kuća.

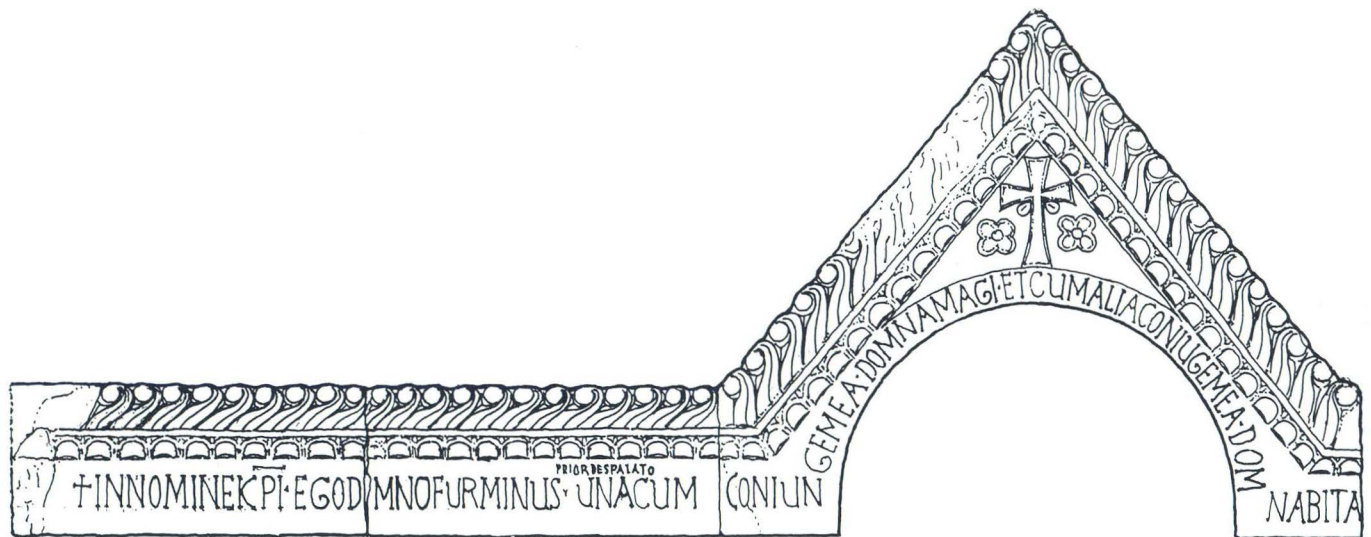
Furmin je na ovome natpisu označen s *prior de Spalato* u onome dodatku uklesanom manjim slovima. Taj oblik imena Splita, tj. *Spalatum*, nije neobičan za to doba. Ima ga u Kartularu Sv. Petra u Selu, koji je suvremen našem natpisu, pa u oporuci Agape, kćeri zadarskoga tribuna Dobra, stotinjak godina prije, gdje

⁴³ Cod.Dipl., I, vidi Index personarum et locorum. - K. Jireček, Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjem veka. Zbornik Konstantina Jirečeka, SANU, Beograd, 1962, PosIzd., Knj. CCCLVI, OdelDruštNauka, N. s. Knj. 42, str. 80, 179.

⁴⁴ Cod.Dipl., II, Index. - K. Jireček, o. cit., str. 154 i 211.

⁴⁵ Vidi: V. Jakić-Cestarić, op. cit. i Cod. dipl., II, str. 154.

⁴⁶ Usp. Cod.dipl.. I i II, vidi Index.

se spominje *Drago, tribunus de Spalato*. Takvo ime grada pojavilo se i u kasnoantičkim pisaca, na primjer sv. Jeronima (druga pol. 4. - poč. 5. st.) koji piše: "*Diocletianus haud procul a Salonis in villa sua Spalato moritur*" (Dioklecijan je umro u svom dvorcu Spalatu nedaleko od Salone). Je li je u ovome posljednjemu primjeru ime grada tako formulirano u prijepisima, ili ga je sam Jeronim tako pisao, nismo ispitivali. Svakako Furminova glosa donosi jasno u kamenu napisano ime grada. Istraživati od kada se ono upotrebljava i od kada se Split tako naziva, vrijedilo bi truda koji dragovoljno prepuštamo drugima. Mi smo ovom zgodom pokušali nešto kazati o nečemu drugom što su nam dva vrijedna epigrafska spomenika ponudila.

IL CANCELLO PRESBITERIALE DEL PRIORE SPALATINO FURMINO

Željko Rapanić

Nel presente saggio l'autore interpreta l'iscrizione incisa su due frammenti dell'architrave sinistro e sul timpano del cancello presbiteriale, provenienti dalla chiesa di San Teodoro, oggi Madonna del Campanile, immurati in forma di piccola finestra in un ambiente vicino, comparandoli con due iscrizioni intagliate una sul cancello e l'altra sull'architrave dell'ingresso occidentale della chiesa di San Niccolo. La prima iscrizione porta il nome del priore cittadino *domno Furminus* e di sue due consorti *Magi* e *Bitta*, la seconda il nome del *vir clarus et illustris Iohannes* e di sua moglie *Ticha*.

La chiesa di San Teodoro è situata nel corridoio delle guardie imperiali sopra la porta occidentale del palazzo di Diocleziano e la chiesa di San Niccolò nel sobborgo occidentale di Spalato nel *Veli Varoš* (Borgo Grande). Tutte e due sono della fine dell'XI sec.

Analizzando il contenuto di tutte e tre iscrizioni l' A. tenta di chiarire la ragione per cui nelle iscrizioni, senz'altro votive, sono state nominate due donne, due *coniuges* dello stesso uomo. Conclude che assolutamente non si tratta di eventuale bigamia, come supponevano alcuni interpreti, ma di due mogli legali di cui la seconda era *post primam ducta*. Dopo la morte di prima consorte il priore Formino e l'illustre Giovanni si sono sposati per la seconda volta.

Questioni particolari pongono i nomi delle tre dame spalatine del XI. sec. di *Magi*, di *Bitta* e di *Ticha*. La prima questione, secondo il parere dell' A., potrebbe essere risolta con il nome *Magia*, la seconda con *Vita*, mentre il nome della terza dama è un già noto nome croato popolare.

Ritornando al tema principale, l' A. rivolge pure l'attenzione al clima religioso nella Spalato dell'XI. sec, alle riforme della chiesa dalmata e croata nell'epoca dell'arcivescovo Lorenzo (cca. 1060. - cca 1099.), fedele del papa Gregorio VII. Trattando di passaggio il problema del matrimonio nell'alto medio evo e l'atmosfera religiosa della chiesa dalmata (arcivescovato spalato-salonitano) nella seconda metà del XI. sec., ritiene che nelle iscrizioni formulate in quel tempo (Furminus era priore spalatino appunto verso gli anni novanta dell'XI. sec., mentre illustre Giovanni è considerato suo coetaneo), non potrebbe essere stata compilata un'iscrizione contraria alle attuali severe norme religiose della chiesa riformata e davanti l'altare posta un'iscrizione votiva in cui fosse nominata una moglie illegale o una concubina.